

In de rubriek 'Woordsprong' beschrijven Hans Beelen en Nicoline van der Sijs maandelijks de oorsprong van allerlei woorden.

Vuurwerk

Hans Beelen en Nicoline van der Sijs

Een "vuurspouwende draak".

Uit: Daniel Manlyn, *Pyrotechnia, of Meer dan hondertderleye konstvermakelijcke vuurwerken* (1678)

Vuurwerk bestaat al heel lang. Rond de elfde eeuw is het in China uitgevonden, maar het duurde enkele eeuwen voordat het in West-Europa bekend werd. In het Nederlands werd het woord *vuurwerk* vanaf het midden van de zestiende eeuw gebruikt; het verwees toen naar voorwerpen die men in de oorlog liet ontploffen of ontbranden om brand te stichten of signalen te geven. Omdat het Duitse woord *Feuerwerk* wat eerder is aangetroffen, vermoeden sommigen dat het Nederlandse woord ontleend is aan het Duits. Maar *vuurwerk* – een samenstelling van *vuur* en *werk* in de betekenis 'maaksel, materiaal' – kan ook heel goed in het Nederlands zijn gevormd.

■ AERDIGE RIDDERS TE PAERDT

Al gauw werd vuurwerk gebruikt om feestjes luister bij te zetten, bijvoorbeeld de feestelijkheden op de Dam bij de Vrede van Munster (1648). Tegenwoordig noemen we dat 'siervuurwerk'; vroeger sprak men van 'kunst-', 'lust-' of 'feestvuurwerk'. Het maken van vuurwerk was huisvuil. Als hulpmiddel verscheen in 1678 een boek waaruit men kon leren "hoe men de selve sal maken, toebereyden en stellen, neffens des selfs correcte vormen, maten en gewichten der stoffen". Het boek, *Pyrotechnia, of Meer dan hondertderleye konstvermakelijcke vuurwerken*, stond op naam van Daniel Manlyn, volgens de titelpagina een "mathematicus". De

tekst is te vinden op de website van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. Manlyn was eigenlijk de vertaler, want het ging hier om een bewerking van een Engels boek dat artillerist John Babington in 1635 had gepubliceerd. *Pyrotechnia* is de Latijnse naam voor vuurwerkmakerij; het eerste deel *pyro-*, dat we nog kennen in *pyromaan*, gaat terug op het Griekse *pūr* ('vuur').

Op de titelpagina staan de fantasievolle namen van de soorten vuurwerk die in het boekje van Manlyn voorkomen:

Aerdige Ridders te paerdt, Vuurspouwende Draken, Heerlijke Kasteelen, Vechtende Scheepen, Geestige [kunstige] Lantaerens, Wonderlijke [wonderbaarlijke] Vuur-pijlen, Slag Swaerden, Water-ballen, Raderen, Kroonen met Slag Kaersen, Aerdtklooten in de Lucht, Stralende Sterren, Vliegers, 't Doen Springen van Beeltjes, Geest-aerdige Vertoon-schilden [vluchtige afbeeldingen], Vuur-kolven, Meer-minnen, Water-pijlen, Serpentes, Voet-soeckers, Klap-bussen, of Klappers, En meer andre aerdigheden.

De titel van de oorspronkelijke Engelse tekst vermeldt geen namen van vuurwerksoorten, dus deze woorden zal Manlyn uit het dagelijkse Nederlandse taalgebruik hebben gehaald. Helaas legt hij niet altijd uit wat hij eronder verstaat; zo komen de "Aerdige Ridders te paerdt" in de verdere tekst niet meer ter sprake. Dat wordt dan weer goedge maakt door het feit dat hij van allerlei vuurwerk een afbeelding heeft opgenomen (zie linksboven).

Verderop in de tekst merkt Manlyn op dat er drie soorten vuurwerk zijn: vuurwerk in de lucht, zoals "Lochtpijlen, Serpentes, Goud en Silver regen, Sterren, Vliegers en Vuurdraken", vuurwerk op het land, zoals "Lantaerns, Torens, Kasteelen, Piramijden, Vuurkolven en Slagzwaerden", en tot slot vuurwerk op het water als "Dolphijnen, Meerminnen en Schepen". Op het eerste gezicht is niet duidelijk waarom een vuurwerksoort 'serpent', 'dolfijn', 'zee-

meermin' of 'schip' heet, maar uit de illustraties blijkt dat het vuurwerk telkens op kunstige wijze verwerkt is in een constructie in de vorm van een slang, dolfin en dergelijke.

■ VOETZOEKERS

In de opsommingen komen enkele vuurwerksoorten voor die we nog steeds gebruiken, zoals de 'vuurpijl' en 'sterren'. Maar uit de context blijkt dat 'sterren' in 1678 in de lucht ontploften, en dus niet identiek zijn aan de onschuldige sterretjes van tegenwoordig.

'Klappers' en 'voetzoekers' waren al in 1678 bekend. Halverwege de achttiende eeuw verbeterde men de klapper tot een 'zevenklapper', die – althans dat is de bedoeling – zevenmaal knalt. Het synoniem *rotje* dateert van later: het wordt voor het eerst genoemd door Jan ter Gouw in *De Volksvermaken* uit 1871. *Rot* is de Amsterdamse vorm voor *rat*. Ter Gouw vertelt:

De Romeinsche jongens speelden met muizen, die ze voor wagentjes bonden; maar de Amsterdamsche jongens speelden weleer met rotten een veel gevaarlijker spel – het rotjesbranden. Een gevangen rot werd met stroo omwonden en met pek, teer en zwavel besmeerd. Dit werd in brand gestoken en de rot losgelaten. Het angstige dier vloog regts en links, en bragt de heele buurt in opschudding. Vrouwen met bezems, meiden met luiwagens (...), – allen schoten toe, en dreven met vereende magt de rot in de gracht (...) Ja, de vuurwerkmakers namen er zelfs een model aan, en maakten ook rotjes om op 't water te branden.

Zo'n twintig jaar later, in de *Gooi- en Eemlander* van 1 juni 1895, wordt een *rotje* al omschreven als "een klein soort vuurwerk", waarmee de straatjongens de mensen aan het schrikken maken. De plastische beschrijving van de reacties op een rotje doet natuurlijk onmiddellijk denken aan de 'gillende keukenmeid'. Dit vuurwerk vinden we vermeld in *De Tijd* van 18 augustus 1932. Maar wie de naam bedacht heeft, is onbekend. ■